

O'ZMU XABARLARI

ВЕСТИНІК НУУЗ

ACTA NUUZ

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI O'ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETI ILMIY JURNALI

JURNAL
1997 YILDAN
CHIQA
BOSHLAGAN

2024
3/2
Tabiiy fanlar
turkumi

Bosh muharrir:

MADJIDOV I.U. – t.f.d., professor

Bosh muharrir o'rinbosari:

ERGASHOV Y.S. – f.-m.f.d., professor

Tahrir hay'ati:

Sabirov R.Z. – b.f.d., akademik

Aripov T.F. – b.f.d., akademik

Salixov SH.I. – f.-m.f.d., prof.

Otajonov Sh. – f.-m.f.d., prof.

Tojiboyev K.SH. – b.f.d., akademik

Sattarov J.S. – b.f.d., akademik

Abduraxmanov T. – b.f.n.

Qodirova Sh. – k.f.d.

Xaitboyev A.X. – k.f.d.

Mahkamov M.A. – k.f.d., prof

Umarov A.Z. – g.-m.f.n., dots.

Hikmatov F. – tex.f.d., prof.

Pardayev Z.A. – fil.f.f.d., PhD., dots.

Mas'ul kotib: **PARDAYEV Z.A.**

TOSHKENT – 2024

Tursunov O. O'zbekistonning janubiy hududlarida uchrovchi <i>Rodentia</i> turkumining keng tarqalgan va muhim ahamiyatga ega bo'lgan turlari.....	162
Ulug'bekova G., Adhamov Sh. Kichik maktab yoshidagi bolalarning peshona-yonoq va ko'ndalang-yonoq morfometrik ko'rsatkichlari	165
Umurzakova Z., Norimova G. Samarqand shahrida tarqalgan ayrim daraxt va butalarning zang kasalliklari	168
O'rinboyev I. O'zbekistonda tarqalgan <i>Taraxacum</i> o'simlik turkumining zang zamburug'lari	171
Xamroqulova Z., Saparov K., Jabborov A., Rabbimov S. O'zbekistonning shimoli-sharqiy hududlaridagi kemiruvchilarda aniqlangan nematodalarining bioekologik xususiyatlari	175
Xoliqova M., Eshboyev F., Qosimov D., Shukurov O. Barqaror qishloq xo'jaligini rivojlantirishda tugunak bakteriyalarni ahamiyati.....	178
Hужамшукуров Н, Самадий С. Идентификация эндофитных бактерий выделенных с лекарственных растений.....	182
Xusanov N., Ziyodov Sh., Sherimbetov V., Boboyev S., Norqobilova Sh. Respublikamizning turli ekologik hududlaridagi sug'orishda ishlatilgan suv namunalarining tahlil natijalari	186
Sherimbetov A. Bug'doyning boshqoq fuzariozi keltirib chiqaruvchi <i>Fusarium poae</i> zamburug' shtammlarining morfologik va molekulyar-GENETIK tavsifi.....	190
Shodiyorova M., Dushanova G. Tirnoqgul (<i>Calendula officinalis</i> L.) o'simligining antioksidant va yallig'lanishga qarshi salohiyatini in vitro baholashning maqsad va vazifalari.....	194
Shoxiddinova M., Axmedova M., Normurodova Q. <i>Bacillus amyloliquefaciens</i> – UzMU-22 shtammining fitogormonlar biosintezi.....	197
Elmurodov A., Kamalova Z. Sintetik geksaploid bug'doy kolleksiya namunalarining biometrik va hosildorlik ko'rsatkichlari	200
Эшмуродова Н., Абдуллаева М., Абжалов А. Значение индикаторно-сапробных водорослей <i>Bacillariophyta</i> водоочистного сооружения «Узунбулак» как генетического ресурса	203
Geologiya, geografiya	
Axmedov X., Panjiyev H., Shukurov Z. Neft konlarida qatlamni neft beraoluvchanligini oshirishda issiqlik metodini ahamiyati	206
Jumayeva M. Navoiy viloyati oronimlarining tabiiy geografik xususiyatlari va tasnifi	210
Ibroimov Sh. Amudaryo hozirgi deltasi kichik deltalarining daraxtsimon shakllari va ularning invariantligi	214
Ismatova N., Zaripov Sh. Toshkent shahri havosining ifloslanishiga transportning ta'siri (Maxtumquli ko'chasining 3 km masofadagi qismi misolida)	217
Йулдошев У. Результаты применения геофизических методов при поиске железорудных месторождений на территории тебинбулака	221
Каримова Ф., Смирнов А. Строматопораты бассейна реки Кашкадарья.....	225
Komilova N., Ashurmahmatov S. Urbanizatsiyalashgan hududlarda shovqinning akustik holatini ekologik o'rganishning nazariy va tarixiy jihatlarini	229
Qodirov O. Shoxetov maydonidagi ma'dan oldi o'zgargan tog' jinslarining mineralogik-petrogrfik xususiyatlari (g'arbiy auminzator)	233
Мирзаев А., Назаров У., Саидова Л. Геологическое строение кварцевых песков в центральных Кызылкумах (на примере месторождения акмурд)	237
Mirzaliyev S. Urgut tumanida aholi salomatligiga ta'sir etuvchi ayrim kimyoviy elementlarning geografik tarqalishi	240
Musayev B., Sherxolov O. Mirzacho'l iqtisodiy rayoni shaharlarining ijtimoiy-demografik rivojlanishi va muammolarini hal etish yo'llari	244
Musaeva N. Auminzator tog'i adjibugut kesmasining eotsen yotqiziqlari stratigrafiyasi.....	247
Nazarov X., Panjiyev Z., Xudoyberdiyev O., Baxtiyorova D. Zarafshon milly tabiat bog'ining geoekologik holati va ekoturizmni rivojlantirishdagi imkoniyatlari.....	250
Оганиёзов Б., Пирназаров М. Геохимические ореолы золотого оруденения и сопутствующих химических элементов на участке адылсай	254
Oripova Sh., Akramov B., Adizov B. Alan koni №118-sonli gazkondensat qudug'ini suvlanishiga qarshi kurash bo'yicha geologik-texnik tadbirlarni tanlash.....	258
Otamirzayeva M. Shimoliy Farg'ona daryo havzalari va ularning landshaft-ekologik rayonlashtirish kartalarini tuzish	263
Ravshanov Sh., Xursanov D. Analysis of ecotourism and recreational resources for transboundary regions in Surkhandarya, Uzbekistan	266
Rasulov F. Olmaliq ma'dan maydoni Bashtavak uchastkasi metasomatik hosilalari va ularning ma'dan qidiruvdagi ahamiyati.....	270
Raximov N. Buxoro vohasidagi sug'oriladigan maydonlarda yer osti suvlarining gidrodinamik va gidrokimyoviy holatini tahlil qilish	273
Samadova M. Ustyurt hududi Sudochi cho'kmasi va Berdax ko'tarilmasi Quyi Yura davri yotqiziqlarining uglivodorodga mahsuldorligi	277
Sattarov J., Turapov M. Особенности геологии и структуры Ярык-Сулуksкой площади Северного Нуратау	281
Sulaymonov I. O'zbekistonda turizmni rivojlantirishning ayrim jihatlarini.....	284
Tangirov A. Bukantog' tog'laridagi oltin konlarining geologik-strukturaviy holatlari	287
Toshkulov A. Геологическое строение и потенциал нефтегазоносности Нижнеюрских и доюрских отложений Судочьего прогиба по данным сейсморазведки мого-3д.....	290
Toshniyozov H., Jonibekov B. Beshbuloq ohaktosh koni hududida olib borilgan burg'ulash ishlari natijalaridan olingan ma'lumotlarining geologik talqini	294
Umarov J. Oziq-ovqat muammolarini hal etish masalarida landshaft omilining o'rni va ahamiyati	297
Urazbayev A. O'zbekistonda tuproqlar geografiyasi fanining rivojlanish bosqichlari va istiqbollari.....	300
Федоров Ю., Мусаева Н. Фораминиферы нижнемеловых отложений гор Кульджуктау (Центральные Кызылкумы).....	303
Xakimov O. Amudaryo hozirgi deltasi kollektor geotizimlaridagi relyefning havzaviy strukturasi va uning sug'oriladigan hududlarning yer resurslaridan samarali foydalanishdagi ahamiyati.....	307

UDK: 551.435.126:910.1.(262.83)

Abdukarim URAZBAYEV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori
E-mail: a.urazbayev@cspi.uz

O'ZBEKISTONDA TUPROQLAR GEOGRAFIYASI FANINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA ISTIQBOLLARI

Annotatsiya

Maqolada O'zbekistonda tuproqlar geografiyasi fanining vujudga kelishi va uning bosqichlari har tomonlama yoritilgan. Ayniqsa, bu o'rinda hozirgi O'zbekiston milliy universiteti geograf-tuproqshunos olimlarining ilmiy ishlariga katta e'tibor berilgan. Hozirgi vaqtda tuproqlar geografiyasi fanining rivojlanish istiqbollari ko'rsatib berilgan. Bu o'rinda shu bilan bir qatorda bu fanning kelajakdagi maqsad va vazifalariga ham to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: tuproqshunoslik, tuproqlar geografiyasi, relyef, tuproqlar joylanishining geografik qonuniyatlari, tuproq hosil quluvchi tabiiy geografik omillar.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ НАУКИ ГЕОГРАФИИ ПОЧВ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В статье рассматриваются возникновение науки география почв в Узбекистане и ее этапы. Здесь особое внимание уделяется научной работе географов и почвоведов нынешнего Национального университета Узбекистана. В настоящее время показаны перспективы развития науки географии почв. Помимо этого здесь обсуждаются будущие цели и задачи этой науки.

Ключевые слова: почвоведение, география почв, рельеф, географические закономерности распространения почв, природно-географические факторы почвообразования.

STAGES OF DEVELOPMENT AND PROSPECTS FOR THE SCIENCE OF SOIL GEOGRAPHY IN UZBEKISTAN

Annotation

The article discusses the emergence of the science of soil geography in Uzbekistan and its stages. Here, special attention is paid to the scientific work of geographers and soil scientists of the current National University of Uzbekistan. Currently, prospects for the development of the science of soil geography have been shown. In addition, the future goals and objectives of this science are discussed here.

Key words: soil science, soil geography, relief, geographic patterns of soil distribution, natural geographic factors of soil formation.

O'rta Osiyoda, shu jumladan O'zbekistonda dastlabki tuproqlarni tadqiq qilishga oid ekspeditsiyalar rus olimlari tomonidan bajarildi. S.S.Neustruyev 1912 yilda Andijon, 1913 yilda Namangan, 1914 yilda Farg'ona vodiysining Osh va Qo'qon shaharlari atrofining tuproq qoplamini mufassal o'rgandi va tahlil qildi. Tekisliklarda va tog'li hududlarda olib borilgan keng qamrovli tadqiqot natijasida S.S.Neustruyev tuproqlarning gorizont va verikal tarqalishida o'ziga xos qonuniyatlarni mavjudligini ko'rsatib, ko'pgina adabiyotlarda mavjud bo'lgan tog' tuproq tiplari tekislikda tarqalgan tuproqlarning analogi degan gipotezaga chek qydi. S.S.Neustruyevning 1926 yilda chop qilingan "Tuproq hosil bo'lish jarayonlariga mutanosib tasniflash tajribasi" nomli monografiyasi O'zbekiston tuproqlari haqida ilk bor har tomonlama ilmiy ma'lumotlar beradi.

S.S.Neustruyev V.B.Nikitin bilan hammualliflikda 1926 yilda yozgan "Turkistonning paxta ekiladigan rayonlari tuproqlari" nomli monografiyasida esa paxta ekish bilan band bo'lgan hudud tuproqlarini mukammal tahlil qiladi.

N.A.Dimo tadqiqotlarida 1910 yilda Mirzacho'l irrigatsiya qurilishi obyekti sifatida, 1911 yilda shu hududda sug'orish ta'sirida grunt suvlari sathi va mineralizatsiyasining o'zgarishi va 1915 yili Amudaryo quyi oqimi hududi tuproqlarining shakllanishidagi xususiy qonuniyatlarni, ularning suv-tuz tartiblari tahlil qilindi. M.A.Orlov 1916 yilda Zarafshon havzasi, A.N.Rozanov 1915-1916 yillarda Farg'ona vodiysida ekinbop yerlar zahirasini aniqlash bo'yicha tadqiqot ishlarini davom ettirdilar.

1919 yilda O'rta Osiyo davlat universiteti (hozirgi O'zbekiston Milliy universiteti) qoshida tashkil qilingan tuproqshunoslik va geobotanika instituti hozirgi O'zbekiston hududida o'lka tuproqlarini o'rganish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarining yanada rivojlanishida yangi maqsad va vazifalarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Mazkur institut tom ma'noda O'zbekistonda tuproqshunoslik fanining tuzilishi va ilm beshigiga aylanishida benihoya ahamiyat kasb etdi.

1918-1932 yillar davomida N.A.Dimo rahbarligida tuproq-o'simlik qoplamini - landshaftning asosiy qismi dasturi asosida institutning tuproqshunos olimlari - M.A.Orlov, M.N.Voskresenskiy, A.N.Rozanov, Y.A.Skvorsov, V.N.Bogdanovich, M.A.Pankov va boshqalar O'zbekistonning tuproq qoplamini yangi dastur asosida chuqur tahlil qildilar.

Bu davr oralig'ida K.D.Glinka (1926) tomonidan chop etilgan "Rossiya va unga tutash mamlakatlar tuproqlari" nomli asarini ko'rsatish lozim. Muallif ushbu asarida Turkistonda inqilobgacha (1917 yilgacha) bo'lgan davr ichidagi barcha tadqiqot ishlarini yakunlab, bo'z tuproqlar shakllanishining o'ziga xos talablarini izohlaydi, tipik bo'z tuproqlar esa vertikal mintaqalanishning boshlang'ich nuqtasi deb hisoblaydi.

1934-1936 yillar davomida O'zbekiston hukumati buyurtmasiga ko'ra 1,5 mln ga sug'oriladigan yerlarni har tomonlama tadqiq qilish uchun kompleks tuproq-agrokimyoviy-meliorativ tadqiqotlar olib borildi va tadqiqot natijasida tuproq-agrokimyoviy xaritalar tuzildi. Bu ilmiy tadqiqotlar N.V.Bogdanovich rahbarligida quyidagi regionlarda bajarildi: Farg'ona vodiysida -

N.V.Kimberg, M.A.Pankov, S.A.Shuvalov; Toshkent – Mirzacho'l hududida - K.M.Klavdiyenko, B.V.Gorbunov, K.A.Yeliseyev, M.A.Pankov, S.P.Suchkov; Zarafshon vodiysida - S.N.Pustovoyt, N.I.Zilina, B.D.Mixaylov, S.A.Shuvalov, I.G.Somov, A.Xoshimov, B.A.Pudovkin; Xorazm vohasida - G.P.Popov, V.Abdulxanov, V.L.Muxanova; Qoraqalpog'istonda - B.Xolnepesov va boshqalar ishladilar. N.V.Bogdanovning "O'zbekiston tuproqlari" (1934), I.P.Gerasimov, YE.N.Ivanova, D.I.Tarasovlarning "Amudaryo vodiysi va deltasining tuproq-meliorativ tafsiloti" (1935), M.G.Davidovskiyning "Qoraqalpog'istonning eski sug'oriladigan yerlari va ularni o'zlashtirish istiqbollari" (1934) ayni vaqtda shu davr tadqiqotlari ma'lumotlarini o'zida aks ettirgan holda ularni yangi ma'lumotlar asosida yanada boyitadi.

1937-1938 yillar mobaynida O'zbekiston tog'li hududlarida o'rmon meliorativ ishlarini rivojlantirish maqsadida M.A.Pankov, B.V.Gorbunov, N.V.Kimberg, S.A.Shuvalovlar tadqiqot ishlarini olib bordilar. M.A.Pankov va Z.N.Antoshinalarning (1941) "Korjan tog'i janubiy qiyaliklari tuproqlari va ularning eroziyasi", B.V.Gorbunovning (1942) "Lalmi bo'z tuproqlarning asosiy kimyoviy va fizik xossalari" asarlarida ushbu tadqiqotlar natijasida olingan ma'lumotlar chuqur ilmiy tahlilini topdi.

1930-1940 yillarda I.P.Gerasimov rahbarligida O'zbekiston, xususan, Amudaryo quyi oqimida olib borilgan va u tomonidan bu vaqt ichida yaratilgan o'nlab ilmiy asar va maqolalar katta ahamiyatga ega. Chunki I.P.Gerasimov o'zining "SSSR va unga tutash mamlakatlar tekisliklarining tuproq-iqlim fatsiyalari to'g'risida" (1933), "Turonning hozirgi ust tuzilishi rivojlanishining asosiy belgilari" (1937) nomli asarlarida O'rta Osiyo va Qozog'iston, jumladan, O'zbekiston hududining o'ziga xos geologik, geomorfologik va iqlimiy xususiyatlari batafsil bayon qilinadi. Uning "Taqirlar, ularning genetik mohiyati va taqirlanish jarayonlari" (1933) ilmiy maqolasida kelib chiqishi jumbog'li hisoblangan, o'ta salbiy meliorativ sharoitga ega bo'lgan taqir tuproqlarning evolyutsiyasi haqida fikr bildiriladi. Bu o'rinda B.P.Korovin va A.N.Rozanovlarning "O'rta Osiyo tuproq va o'simlik qoplami – tabiiy ishlab chiqarish kuchidir" asarini ham ko'rsatish lozim. Mualliflar I.P.Gerasimov g'oyalarini davom ettirib, bu o'lkada o'ziga xos iqlim sharoitining mavjudligi O'zbekiston tuproq-o'simlik qoplamining shakllanishida, qolaversa, ularning maxsuldorligini belgilashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekistonda xalq xo'jaligini, xususan, qishloq xo'jaligi barcha tarmoqlarining rivojlanishida tuproq qoplami muhim o'rin tutadi. Shu nuqtai nazardan 1943 yilda Respublika Fanlar Akademiyasining tashkil bo'lishi bilan uning tizimida "Tuproqshunoslik ilmiy tadqiqot davlat instituti" tashkil qilindi. Albatta, bu davlat tomonidan tuproqlarni o'rganishga qaratilgan e'tibor edi. Institut tuproqlarni o'rganish sohasida o'zidan oldingi 35-40 yillar davomida qo'lga kiritilgan ma'lumotlarni umimlashtirish bilan bir qatorda, yangi mazmundagi tadqiqotlarni - sug'oriladigan va sug'orishga mo'ljallangan yerlarning tuproq-meliorativ holatini chuqur tahlil qilish, ularning ishlab chiqarish qobiliyatlarini yanada barqarorlashtirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqish, yangi mazmundagi tuproq xaritalarni tuzish va nihoyat, O'zbekiston hududida tarqalgan asosiy tuproq tiplarining genezesi, morfologiyasi va evolyutsiyasiga e'tiborni qaratgan holda ular uchun xos bo'lgan genetik belgilarni ochib berish, tuproq diagnostikasi, sistematikasi va tasnifi yanada takomillashtirishdek ma'suliyatli, lekin sharaflil ishni amalga oshirishga bag'ishladi. Yuqorida aytilganlarning isboti sifatida, 1949 yilda "O'zbekiston tuproqlari" kitobining birinchi jildi bosmadan chiqqan bo'lsa, 1957 yili ushbu kitobning ikkinchi jildi chiqdi. 1964 yilda "O'zbekiston tuproqlari" kitobining uchinchi jildi bosmadan chiqqan bo'lib, bu kitobda Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm va Toshkent viloyatlarining tuproqlari har tomonlama batafsil yoritilgan. Shu bilan birgalikda, 1947 yilda N.V.Bogdanovich, B.V.Gorbunov, N.V.Kimberg, M.A.Pankov, S.A.Shuvalovlar ishtirokida O'zbekistonning umimlashtirilgan tuproq xaritasi tuzildi.

1960 yildan boshlab Respublika hayotida katta burilish yili boshlandi. Oldin bepoyon Mirzacho'l hududi, sal keyinroq Qarshi cho'lini o'zlashtirishning bosh strategik dasturi tuzildi. Tuproqshunoslarning butun e'tibori mana shu ikkita ulkan hududlar tuprog'ini o'rganishga safarbar qilindi. 1960 yildan boshlab o'zbek millatiga mansub yirik tuproqshunos olimlar jamoasi shakllana boshlandi. Bu olimlar orasida Muhammadjonov M.V. (1914-2000), Rasulov A.M. (1929-1984), Umarov M.U. (1914-1985), Abdullayev H.A. (1921-1992), Bahodirov M. (1903-1977) va boshqalarning ilmiy ishlari katta ahamiyatga ega.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston tuproqshunos olimlari quyidagi yo'nalishlar bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar: 1. Tuproqlar genezesi, geografiyasi va kartografiyasi; 2. Tuproq unumdorligini boshqarish va baholash; 3. SHo'rlangan tuproqlar genezesi va melioratsiyasi; 4. Tuproq fizikasi va texnologiyasi; 5. Tuproqlar eroziyasi va muhofazasi; 6. Tuproqlar kimyosi, fizik-kimyosi va mineralogiyasi; 7. Tuproq bioekologiyasi; 8. Tuproq informatikasi.

Agar yuqorida ko'rsatilib o'tilgan yo'nalishlarga e'tibor beradigan bo'lsak, "Tuproqlar genezesi, geografiyasi va kartografiyasi" yo'nalishi alohida o'rin egallaydi. Tuproqlar genezesi, geografiyasi va kartografiyasini o'rganish – bu O'zbekistonda tuproqshunoslik fanining shakllanish beshigi hisoblanadi. L.Tursunov, M.Qaharova o'zlarining "O'zbekiston tuproqshunos olimlari" nomli mashhur asarida genetik-georafik tadqiqotlar tarixini yetti davrga bo'lib o'rganishni taklif etdi. Bu kitobda mualliflar har bir davrning xususiyatlarini ochib beradi va ilmiy asoslaydi.

Bu yo'nalishda N.A.Dimoning (1873-1959) fanga qo'shgan hissasi katta bo'lib, hech ikkilanmasdan bu olimni "O'zbekistonda tuproqlar genezesi, geografiyasi va kartografiya" sining asoschisi deb atashga ilmiy asoslar bor. N.A.Dimo 1909-1914 yillar davomida Mirzacho'l hududi, Zarafshon daryosi havzasini, 1915 yildan boshlab Amudaryo quyi oqimi tuproqlarini o'rgandi va birinchi marta 1919 yilda uning ishtiroki va tahriri ostida Mirzacho'l tuproqlari xaritasi tuzildi va shu davrdan boshlab kartografiya yo'nalishiga asos solindi. Shu bilan bir vaqtda N.A.Dimo O'zbekiston tuproqlari tasnifining ham (1930) birinchi muallifi hisoblanadi.

M.A.Orlov (1890-1977) o'zining ilmiy tadqiqotlarini 1916 yilda Zarafshon daryosining o'rta va quyi oqimi hududlari tuproqlarini tadqiq qilishdan boshlagan. U 1920-1970 yillar davomida O'zbekiston (Sobiq Toshkent davlat) Milliy universiteti tuproqshunoslik kafedrasini mudiri sifatida ishlagan. M.A.Orlov tuproqshunoslik fanidagi asosiy ilmiy yo'nalishi – insonning dehqonchilik faoliyati natijasida tuproq xossalari o'zgarishi, jumladan, tabiiy tuproqlar o'z morfologiyasini, kimyoviy, fizik, mikrobiologik, xususiyatlarini o'zgartiradi va yangi tuproq tipi – madaniy voha tuproqlari vujudga kelishini birinchi bo'lib bashorat qildi va umrining oxirigacha o'z g'oyasiga sodiq bo'lib qoldi. Olim tomonidan bashorat qilingan g'oya 1960 yillarda O'zbekiston tuproqlar sistematikasi va tasnifida o'z ifodasini topdi hamda "voha tuproqlari" atamasi bilan yuritildi.

N.V.Kimberg (1905-1976) 1930 yillarda o'zining ilmiy tadqiqot faoliyatini Farg'ona vodiysi tuproqlarini tadqiq qilishdan boshladi. N.V.Kimberg o'zining ilmiy faoliyatining asosiy qismini Respublikamizning cho'l mintaqasi tuproqlarini o'rganishga bag'ishladi. N.V.Kimberg "O'zbekiston cho'l tuproqlari" nomli monografiyasida Sobiq Ittifoq miqyosidagina emas, balki dunyo tuproqshunoslari o'rtasida katta e'tiborga ega bo'lgan V.A.Kovda, N.P.Gerasimov, YE.V.Lobovalarning cho'l tuproqlarining kelib

chiqishi to'g'risidagi nazariy fikr-mulohazalarini inobatga olgan holda O'zbekistonning cho'l mintaqasi tuproqlarining tipik vakillari – sur-qo'ng'ir, taqir, taqirsimon, qumli cho'l tuproqlari va sho'rxoklarning kelib chiqishi haqida o'zining ilmiy g'oyalari ga bo'lgan.

M.A.Pankov (1901-1975) ning tuproqlarni o'rganish bo'yicha tadqiqotchilik faoliyati 1920 yillarda boshlandi. Olim 1918-1932 yillar davomida bir guruh tuproqshunoslar bilan hamkorlikda keng qamrovli tuproq-botanika tadqiqotlarini o'tkazishning yagona dasturini tuzishda, 1923-1924 yillarda esa ekinbop yerlarning xossalarini aks ettiruvchi tuproqlar tasnifi va nihoyat uning ishtiroki hamda tahriri ostida Tojikistonning yirik masshtabdagi xaritasi tuzildi.

M.A.Pankov respublikada meliorativ tuproqshunoslik yo'nalishiga asos solgan olimlardan biridir. U 1966 yili "Tuproqshunoslik", 1974 yilda esa "Meliorativ tuproqshunoslik" darsliklarini yozdi. Shu bilan bir qatorda, olim geomorfologik-litologik sharoitga qarab tuproq profilida tuzlarning tarqalish qonuniyatlarini o'zining "Mirzacho'l tuproqlarida sho'rlanish va sho'rsizlanish jarayonlari" nomli monografiyasida aks ettirdi.

I.N.Stepanov (1939-2007) o'zining tadqiqotlarini O'zbekiston Milliy universiteti Geografiya fakultetida yirik olimlar N.A.Kogay, E.D.Mamedov, V.L.Shuls bilan hamkorlikda amalga oshirdi. Uning rahbarligida Mirzacho'l hududida katta masshtabdagi tuproq-meliorativ tadqiqot ishlari amalga oshirildi va o'sha davrda I.N.Stepanovning shogirdlari A.Rafiqov, B.Baxritdinov, L.F.Kamalov, X.S.Maqsudov o'zlarining mustaqil ilmiy faoliyatlarini boshladilar.

I.N.Stepanov o'zining tadqiqotlarida ustozi V.R.Volobuyevning tuproqshunoslik fanidagi ekologik yo'nalishini davom ettirib, "O'rta Osiyo tuproq qoplamini ekologik-geografik tahlili" nomli monografiyasini 1975 yilda chop ettiradi. U G'arbiy Tyanshan tog'larida tuproqlarning o'zgarishini tadqiq qilib, shunday xulosaga keladi: "Tog'larda tuproqlarning hosil bo'lishida asosiy omil balandlik mintaqasi emas, balki ekspozitsiya katta rol o'ynaydi.

Tuproqlarda sodir bo'ladigan fizik va kimyoviy hodisalarni tadqiq etgan holda yuzaga keladigan o'zgarishlarni ilmiy asosda bashoratlashga yo'naltirilgan "Tuproq bashoratlari" (M., Nauka, 1979) va "Dunyo tuproqlarining shakllari" (M., Nauka, 1986) monografiyalarini e'lon qildi.

I.N.Stepanov o'zining tadqiqotlarida V.R.Volobuyev asos solgan "Relyef plastikasi" usulini davom ettirib, uni ta'limot darajasiga ko'tardi. Tuproqlar geografiyasi va kartografiyasida keng qo'llanilib kelinayotgan relyef plastikasi usuli haqida o'zining "Dunyo tuproqlarining shakllari" nomli monografiyasida shunday degan xulosaga keladi: "Relyef plastikasi xaritasida ko'rsatilgan elementlarning (balandlik va pastliklar) bir-biri bilan aloqadorligi natijasida vujudga keladigan oqimlar elementar tuproq areallarining o'zaro munosabatini o'rganish uchun asos bo'lganligi sababli bu xaritaning tuproq qoplamining strukturasi tadqiqot qilishda qo'llanilishi zamon talabidir". Boshqacha so'z bilan aytganda, relyef plastikasi xaritasi yordamida biz tuproqlarda ro'y beradigan o'zaro aloqadorlik va bog'liqlikni tadqiq qilish orqali tuproqlar geografiyasi fanidagi metodologik asosni boyitgan bo'lamiz.

N.I.Sabitova geograf-tuproqshunos sifatida ustozi I.N.Stepanov asos solgan relyef plastikasi usulini rivojlantirib kelmoqda. U Zarafshon daryosi vodiysida tuproqlarning meliorativ holati bilan relyef plastikasi o'rtasidagi aloqadorlikni grunt suvlarini o'rganish orqali asoslab berdi. Boshqacha aytganda, tuproqlarning meliorativ holatini belgilashda grunt suvlarining tabiiy oqimi katta rol o'ynaydi. Shu bilan bir qatorda N.I.Sabitova suv resurslaridan oqilona foydalanishda va ularni muhofaza qilishda havzaviy usul, ya'ni relyef plastikasini keng qo'llamoqda.

Tuproqlar genezisi, geografiyasi va kartografiyasi fanini rivojlantirishda yuqorida nomi tilga olingan olimlardan tashqari yana A.Z.Genusov, A.L.G'ofurova, M.Bahodirov, B.Jolibekov, Q.R.Qo'ziyev va X.A.Abdullayevlarning ilmiy ishlari ham katta ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Баходиров М., Расулов А. Тупроқшунослик. Тошкент, "Ўқитувчи".-Тошкент, 1975-376 б.
2. Турсунов Л., Қахорова М. Ўзбекистон тупроқшунос олимлари. Тошкент, "ТУРОН-ИҚБОЛ"-Тошкент, 224 б.
3. Urazbayev A.K. Tuproqlar geografiyasi. -Chirchiq, "City of book", 2023, 204 b.